

ՀՏԴ 82.09

Գերմանական լեզուներ

ՈՒՂՂԱՋԻԳ ՀԱՄԱՏԵՔՍԻ ԴՐՍԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐԸ Զ. Գ. ԲԱՅՐՈՆԻ «ՇԻԼԻՈՆԻ ԿԱԼԱՆԱՎՈՐ» ԵՐԿՈՒՄ

Տաթևիկ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ ուղղաձիգ համատեքստ, ուղղածից համատեքստի տարր, իրակություն, տեղանուն, գրական անդրադարձ, մեջքերում, դարձվածք, խորապես այտչական հնար, գիտելիք, գնդարվեստական տեքստ, գնդագիտական ազդեցություն:

Ключевые слова: вертикальный контекст, элемент вертикального контекста, реалия, топоним, аллюзия, цитата, идиома, фигура речи, знание, художественный текст, эстетический эффект.

Key words: vertical context, element of vertical context, realia, toponymy, allusion, quote, idiom, figure of speech, knowledge, literary text, aesthetic impact.

T. Movsisyan

ПРОЯВЛЕНИЯ ВЕРТИКАЛЬНОГО КОНТЕКСТА В ПОЭМЕ ДЖ. Г. БАЙРОНА “ШИЛЬОНСКИЙ УЗНИК”

В статье рассматривается вертикальный контекст как инструмент полного понимания литературного произведения. В нем также обсуждаются элементы вертикального контекста. На примере отрывков из поэмы Дж. Г. Байрона "Шильонский узник" сделана попытка выявить их сходство и связь с работами других авторов и объяснить какие новые, дополнительные значения, коннотации и вертикальные контексты введены в данном произведении Байрона.

T. Movsisyan

THE VERTICAL CONTEXT DISPLAYS IN G. G.BYRON'S "THE PRISONER OF CHILLON" POEM

The article views the vertical context as a tool for complete understanding of a literary work. It discusses the elements of vertical context. By the example of the extracts from G. G. Byron's "The Prisoner of Chillon" poem an attempt is made to reveal their similarity and connection with the works of other authors and explain what new, additional meanings, connotations, vertical contexts are input into Byron's poem.

Մնախսության ձևով և ուրե վաճկից բաղկացած բանատողներով դրամատիկ ստեղծագործությունը՝ 1816 թ. "The Prisoner of Chillon and Other Poems" հատորում լույս տեսած «Շիլիոնի կալանավորը» պոեմը, Բայրոնը գրել է՝ ներշնչվելով Փ. Շելիի հետ Շվեյցարիայի ժնև լճի վրա տեղակայված Շիլիոնի ամրոց կատարած այցից, որտեղ նա ծանոթացել է 16-րդ դարի մեծ հայրենասեր Ֆրանսուա Բոնիվարի՝ նույն ամրոցում բանտարկության պատմությանը: Պոեմն իր ամբողջության մեջ հասկանալու համար հարկավոր է ունենալ նախագիտելիք կամ հենքային գիտելիք նախ ամրոցի, ապա հերոսի մասին: Այս գիտելիքի առկայության պարագայում ի հայտ են գալիս մի շարք ուղղաձիգ համատեքստներ, որոնք թաքնված են վերջինիս կարգերի, օրինակ՝ տեղանունների կամ հատկանունների, ինչպես նաև այլ խորապես այտչական հնարների ներք, որոնք կփորձնենք բացահայտել, մեկնաբանել ցայտուն օրինակների հիման վրա՝ այդպիսով լիովին հասկանալի դարձնելով պոեմը ընթերցողին:

Նախ հարկ է սկսել պոեմի հենց վերնագրից՝, այսինքն՝ փորձնենք հասկանալ, թե ի՞նչ ասել է Շիլիոն, արդյո՞ք այս անունը ծանոթ է մեզ և առհասարակ Բայրոնի ընթերցողին, և ինչո՞ւ հենց Շիլիոն, ի՞նչ պատմական փաստներ կամ համատեքստներ են ծածկագրված այս անվան ներք:

Սակայն մինչ վերոնշյալ հարցերին պատասխանելը նշենք, որ, կախված այն հանգամանքից, թե ինչ միջոցներով է ուղղաձիգ համատեքստը ներկայական գնդարվեստական տեքստին, տարանջատում ենք բանախրական ուղղաձիգ համատեքստ, որն արտահայտվում է գրական անդրադարձների, մեջքերումների, այլակերպված կամ դեֆորմացված դարձվածների և այլնի միջոցով, ինչպես նաև սոցիալ-պատմական

ուղղաձիգ համատեքստ, ինչն արտահայտվում է իրականությունների, հատկանունների կամ տեղանունների միջոցով:

Այսպիսով՝ անդրանդառնանք պոեմի վերնագրում տեղ գտած տեղանվանը՝ Շիլիոնին: Վերջինս մեր ուսումնասիրության շրջանակներում հանդիս է զալիս որպես սոցիալ-պատմական ուղղաձիգ համատեքստ արտահայտող տարր, քանի որ այն իրականում տեղանուն է՝ առավել ստույգ ամրոցի անվանում:

Եվ քնակ էլ պատահական չե այն հանգամանքը, որ «Շիլիոնի կալանավոր» է վերնագրված պոեմը: Այն, ինչպես արդեն նշվել է, ամրոց է Շվեյցարիայում: Ամրոցի մասին առաջին անգամ հիշատակվում է 1150 թվականին: Միջնադարում ամրոցը եղել է սափյական կոմսերի (ապա՝ դուքսերի) նստավայրը: Սակայն 1530-1536 թվականներին Շիլիոնի ներբնահարկում կալանավորված է եղել շվեյցարական քաղաքական գործիչ Ֆ. Բոնիվարը, ով նախատիպն է Բայրոնի վերոհիշյալ պոեմի հերոսի:

*Chillon! Thy prison is a holy place,
And thy sad floor an altar- for 'twas trod,
Until his very steps have left a trace
For they appeal from tyranny to God.
Worn, as if thy cold pavement were a sod,
By Bonnivard! May none those mark efface!¹*
Շիլիոն, քո բանտը սրբավայր է միշտ,
Եվ քո տղիւրայի հատակը՝ սեղան,
Բոնիվարն այնտեղ տանջվեց քազմավիշտ,
Թողեց հետքերը քարերի վյրան:
Եվ թող միշտ մընան նրանք անջրնջում,
Որ բռնությունից Աստված են կանչում²:

Իրականում ազատատենչ հոգևորական և պատմաբան Ֆրանսուա Բոնիվարը (1493–1570) պայքարում էր ժնիվ ազատության համար, ինչի համար էլ կալանավորվել էր: Այս ստեղծագործությունը հատկանշական է այն հանգամանքով, որ դրանում Բայրոնն առաջին անգամ է խոսում իրական պատմական կերպարի մասին՝ ուշադրությունը սևնոնլով ոչ թե երևակայական կամ մտացածին, այլ հենց պատմական՝ իրական, դետալի վրա:

Պոեմն առավել ըմբռնելի դարձնելու համար բերենք փոքրիկ պատմական ակնարկ Բոնիվարի կյանքի պատմությունից, ինչը, ոչ միայն ոգենչնման աղբյուր է պոեմի ստեղծման համար, այլ նաև որպես ուղղաձիգ համատեքստ է հանդիս զալիս նրանում:

Այսպես՝ Լյունսի լորդ Լյուդովիկոս Բոնիվարի որդի Ֆրանսուա Բոնիվարը (1493–1570) ծնվել է Սեյսլում հին սափյական ընտանիքում, և կրթություն ստացել որպես հոգևորական Թուրինի համալսարանում:

Եթե կառլոս III-ը բռնագրավում է Բոնիվարների ողջ ունեցվածքը՝ բացառությամբ փոքրիկ վանքի, Ֆրանսուա Բոնիվարը միանում է ժնիվ հայրենասերներին, ովքեր պայքարում էին սափյացիներ՝ տարածաշրջանում իշխելու զանքերի դեմ: 1519 թ. Դուրսի գալատյան լուրճ առնելուն պես Բոնիվարը վանականի կերպարի ներքո ծափված փախչում է ժնիվ, որտեղ նրան դավաճանում են իր ընկերներ լորդ Վարուզն ու Մոնթենուի արքուն Բրիսեն ու հանձնում Դուրսին: Վերջինս 1519-1521 թթ. նրան բանտարկում է Ռուսի ավին գտնվող ամրոցներից մեկում Գրուենում: Սակայն Մոնթենոնի արեդային, ում դավաճանությունից հետո հանձնվում է Սուրբ Վիկտոր վանքը, Բոնիվարի ընկերները թունավորում են և ազատում վերջինս կալանավայրից: 1527 թ. Բոնիվարը վերադառնում է իրենց փոքրիկ վանքը:

Սակայն այս փորձությունն էլ Բոնիվարին ետ չի պահում իր քաղաքական ակտիվությունից: 1530 թ. նա կրկին հանձնվում է Դուրսի յուրայիններին: Դուրսն այս անգամ նրան կալանավորում է Շիլիոնի ամրոցի նկուղում, որտեղից ազատ է արձակվում 1536 թ. բնուցիների կողմից Վոյի (զավա Շվեյցարիայում) ազատագրման ժամանակ: Մինչ այդ Բոնիվարների միակ ունեցվածք փոքրիկ

1 Byron G. G., The Poems. Raduga Publishers. Moscow, 1979, էջ 254.

2 Հ. Թումանյանի թարգմանական գոհարները: Համաշխարհային պոեզիա: «Իրավունք»: Երևան 2005, էջ 55:::

Վանքը հիմնովին ավերվել էր, ինչի դիմաց Բոնիվարին թոշակ է հատկացվում ժնկի կողմից, իսկ 1537 թ. նա բուրժուա է կարգվում, որից ստիպված հրաժարվում է ֆինանսական անբավարար միջոցների պատճառով։ Իր կյանքի մեծ մասը Բոնիվարն անցկացնում է Բնենում և Լոզանում, իսկ 1544 թ. հաստատվում է Ժնևում։

Վերոնշյալ պատմական ակնարկն ամբողջությամբ սոցիալ-պատմական ուղղաձիգ համատեքստ է՝ Շիլին տեղանվան և Բոնիվար հատկանվան տակ ծածկագրված, և ինչպես նկատելի է հայերեն թարգմանությունից, ուղղաձիգ համատրեստի տվյալ կարգերը թարգմանության դիտանկյունից որևէ խնդիր չեն հարուցում և նույնությամբ պահպանված են թիրախային տեքստում։ Ուղղաձիգ համատեքստի այս կարգերը պարզապես հարստացնում են երկը պատմական դրվագներվ ու փաստերով և առհասարակ բարոյախոսությամբ։ Եվ պատահական չէ նաև այն հանգամանքը, որ երկը հաճախ անվանվում է նաև առակ, որի բարոյախոսությունը հետևյալն է՝ մարմնական անազատությունը դեռևս չի նշանակում մտքի անազատություն։

Eternal Spirit of the chainless Mind!
Brightest in dungeons, Liberty! thou
art...¹

Բերենք սոցիալ-պատմական ուղղաձիգ համատեքստի և մեկ օրինակ երկից՝

Lake Leman lies by Chillon's walls:

*A thousand feet in depth below
Its massive waters meet and flow;
Thus much the fathom-light was sent
From Chillon's sow-white battlement,
Which round about the wave-inthralls:
A double dungeon wall and wave
Have made –and like a living grave.²*

Այստեղ Բայրոնը նշում է Լեման լճի մասին, որի ափին էլ կանգնած է բանտ-ամրոց Շիլինը և որը իր հումկու ալիքներով քիչ տառապանք չի հասցել իրական պատմական կերպար Բոնիվարին։ Որպես հավելում նշենք նաև, որ Լեմանը ներկայիս Ժնև լճի նախկին անվանումն է, իսկ առանց այս ամենի իմացության կամ այս նախագիտնիքի՝ Բայրոնի ասելիքը թերի կամ անհասկանալի կարող է թվայ ընթացողին։

Ինչ վերաբերում է Վ. Թումանյանի կողմից պոեմի թարգմանությանը, ապա հարկ է նշել, որ այս դրվագը՝ 6-րդ երգը, ինչպես նաև 7-րդը, բացակայում են թարգմանության մեջ։

Վերոնշյալ տարրերից բացի՝ հաճախ են հանդիպում այս ստեղծագործությունում ուղղաձիգ համատեքստի այլ տարրեր՝ մեջքերումներ, գրական անդրադարձներ, ինչպես նաև դարձվածքներ՝ այն էլ անգամ փոքր-ինչ այլակերպված։

Ասելիքը ամենի պարզ դարձնելու համար բերենք օրինակներ։
Այսպես՝

MY hair is grey, but not with years,

*Nor grew it white
In a single night...³*

Գորշ են մազերս, բայց ոչ տարիքից,
Ոչ էլ այլուն ծեր,
Դարձա մի գիշեր...⁴

Նշված տողերը կարելի է դիտարկել որպես ուղղաձիգ համատեքստի կրկնակի տարր՝ և որպես դարձվածք, և որպես անդրադարձ այլ գեղարվեստական կամ գրական աղբյուրների։ Դարձվածքն ինքնին հասկանալի է։ «Grey hair» կամ «մոխրագույն/գորշ մազեր» դարձվածքը թե անգլերենում, և թե հայերենում շատ ընդունված և տարածված է, որը մեկնաբանության կարիք չունի։ Սակայն այս մեջքերում բանատողներն ունեն նաև ուղղաձիգ համատեքստ հեղինակն այստեղ կիրառում է Շեքսպիրի ««Ենքի IV» քրոնիկից հետևյալ դարձվածը՝ փոքր-ինչ այլակերպված՝ “*Thy*

¹ Byron G. G., *The Poems*. Raduga Publishers. Moscow, 1979 p 353.

² Byron G. G., *The Poems*. Raduga Publishers. Moscow, 1979 p 357.

³ Byron G. G., *The Poems*. Raduga Publishers. Moscow, 1979 p 353.

⁴ Վ. Թումանյանի թարգմանական գոհարները։ Համաշխարհային պոետիկա։ Իրավունք։ Երևան 2005, էջ 56։

*father's beard is turned white with the news*¹: Սակայն այստեղ հավանական է նաև անդրադարձը պատմական փաստի, այն է Ֆրանսիայի թագավոր Լյուիլիվիկոս 16-րդի կողմանը՝ Մարի Անտուանետի պամուխանք, ում մասին նույն են փաստում նրա աղախնի հուշերը, համաձայն որի՝

In the night of 21–22 June 1791², the queen's hair had, "turned white as those of a seventy-year old woman." (En une seule nuit ils étaient devenus blancs comme ceux d'une femme de soixante-dix ans³)

Մեկ գիշերում թագուհու մազերը սպիտելցին, ինչպես յոթանառուն տարեկանի մազերը:

Նույն է վկայում նաև շուլանդագի Էստիստ, փիլիստիկա Թոմաս Քարլիլը իր «Ֆրանսիական հեղափոխություն» աշխատությունում. «Her hair is already grey with many cares and crosses...⁴:

Վերոնշվածից բխում է, որ Բայրոնին հասկանալու համար պետք է լինել համապարփակ գիտելիքով հարուստ ընթերցող, որպեսզի առաջին հայացքից պարզ թվացող բառերի, արտահայտությունների, դարձվածքների կամ մնացքների տակ թաքնված տեղեկությունը, փաստերն ու ասելիքը պարզ լինեն, այլապես նրա ստեղծագործությունները զրկվում են խորքայնությունից ու իրական գնացիտական արժեքից:

Բերենք մեկ այլ օրինակ պոեմից, ինչը ևս մեկ անգամ զախ է ապացուցելու ասվածը:

*We were seven—who now are one,
Six in youth, and one in age,
Finished as they had begun,
Proud of Persecution's rage⁵
Յոթ եղած էինք, մընացել եմ ես:
Մեկը տարիիով, մեցն երիտասարդ,
Ինչպես սկրսան, մերջացրին նոյնացեն,
Հայածաքների ստատկությամբ երպարտ.⁶*

Մնացքներից կարենի է ենթադրել, որ պոեմի ենրուս, պատմական կերպար Բոնիվարն ունի վեց եղբայր, սակայն իրականում այդպես չէ: Այստեղ ևս ընթերցողից պահանջվում է նախագիտելիք առ այն, որ փաստացիորեն Բոնիվարն ունեցել է երկու եղբայր, որոնցից մեկի անունը եղել է Էմբերը: Իրականում հեղինակի այս տողերը անդրադարձ են Ուշարդ լորդ Բայրոնի՝ Հաքնոլ-Թոքարդ եկեղեցու⁷ բակում տեղակայված հուշարձանի վրա արված գրությանը՝ տապանագրին: Այն է . "Beneath, in a vault, is interred the body of Richard Lord Byron, who with the rest of his family, being seven brothers, faithful served king Charles I in the Civil Wars- who suffered much for their loyalty, and lost their present fortunes"⁸:

Ամելիին՝ նշված բանատողերը նաև հիշեցնում են Չ. Ջերչիլի հետևյալ տողերը “The Prophecy of Famine” ստեղծագործությունից, որտեղ ենդինակը խոսում է իր եղբայրների կորստի մասին, ովքեր զնի են դարձել շուլանդական Բյութ շրջանի դեկավարների կողմից պարտադրվող անազատության դեմ պայքարում:

*“Five brothers had I on the Scottish plains,
Well dost thou know we were none more hopeful swain,
Five brothers there I lost, in manhood's pride,
Two in the field and three on gibbets died⁹.*

¹ Shakespeare, Henry IV., act ii. sc. 4, line 345

² Այս օրը թագավորական ընտանիքը Փարիզից փախուստի ընթացքում բռնվում է Վարնեսի մոտակայքում:

³ Mémoires de Madame Campan, première femme de chambre de Marie-Antoinette, Le Temps retrouvé, Mercure de France, Paris, 1988, p.272, ISBN 2-7152-1566-5

⁴ Carlyle Tomas, French Revolution, Champan & Hall, London, 1837-<http://www.gutenberg.org/files/1301/1301-h/1301-h.htm>

⁵ Byron G. G., The Poems. Raduga Publishers. Moscow, 1979 p 256.

⁶ Հ. Թումանյանի թարգմանական զնիարները: Համաշխարհային պոեզիա: Երևան 2005, էջ 56:

⁷ Նորինգհեմշիրում տեղակայված եկեղեցի, որտեղ հանգչում է Բայրոնն ու իրենից օտարացած իր դուստրը՝ մաթեմատիկոս Էջդա Լավլեյս (Ada Lovelace).

⁸ The New Monthly Magazine and Literary Journal, Part One, Original Papers, London, Henry Colburn and Richard Bentley, 1830.p. 235.

⁹ Churchill, G. The Prophecy of Famine. A Scots Pastoral. The Second Edition, London. G. Kearsly. 1796. p. 20.

Նման տարբերի միջոցով Բայրոնը իր ստեղծագործության մեջ հիշատակում է մի շարք պատմական փաստեր և իրադարձություններ, որոնք ճակատագրական են նդել ոչ միայն անհատների, այլ նաև ազգերի համար:

*But through the crevice where it came
That bird was perched, as fond and tame,
And tamer than upon the tree,
A lovely bird, with azure wings
And song that said a thousand things,
And seemed to say them all for me!*

Այս տողերը այլակերպված մեջբերում են Քոլրիջի “Zapolya” ստեղծագործության “Song of Glycine” հատվածից՝

*A sunny shaft did I behold,
From sky to earth it slanted;
And poisoned therein a bird so bold-
Sweet bird, thou wert enchanted.²*

Հետևյալ բանատողները հիշեցնում են Ուրդսուրթի (W. Wordsworth) "I wandered lonely as a cloud" ստեղծագործությունը:

For he would never thus have flown-
Lone-as the corse within its shroud,
*Lone-as a solitary cloud,
A single cloud on a sunny day...³*

Իսկ Ուրդսուրթն իր բանաստեղծության մեջ նշում է՝

*I wandered lonely as a cloud
That floats on high o'er vales and hills...⁴*

Եվ անդրադարձնող, և անդրադարձվող տերսուները համեմատվում են միայնակ, թափառական ամպի հետ հետևաբար անդրադարձնող տերսուր արտացոլում է մենք այլ գեղարվեստական տերսուր, զուգորդումներ առաջացնում անդրադարձվող տերսուրի հանդեմ: (Իսկ Թումանյանի թարգմանության մեջ մեջբերված օրինակները բացակայում են): Սակայն այդ զուգորդումները, անդրադարձները առաջ են զալիս միայն այն պարագայում, եթե ընթերցողը լիածանաչ է և բաշտելիյակ նաև Ուրդսուրթի ստեղծագործություններին:

Այսպիսով, Բայրոնն իր Շիլինի կալանավորը նրկում կիրառում է իրեն՝ ճարտարամիտ ու քազմակողմանիորեն զարգացած, քազմածանաչ և զիտելիիրի անհատակ շտեմարան ունեցող հեղինակին բնորոշ այն բոլոր հնարամիտ միջոցները՝ խորի պատկերավորման զցուն և բողարկված հնարները, որոնք ստեղծագործությունը օժտում են մակերեսային համատերսուից և բուն ասելիիրից բացի՝ այլ՝ լրացուցիչ, ծածկագրված համատերսուերով: Այս համատերսուը առավել հարստացնում են ստեղծագործությունը իմաստներով, հուզականությամբ, զնագիտական ազդեցությամբ և վերջապես ուղղաձիգ համատերսուերով:

Օգտագործված գրականություն

1. Հ. Թումանյանի թարգմանական զոհարները: Համաշխարհային պոեզիա: «Իրավունք»: Երևան 2005,
2. Byron G. G., The Poems. Raduga Publishers. Moscow, 1979.
3. Carlyle Tomas, French Revolution, Champan & Hall, London, 1837
<http://www.gutenberg.org/files/1301/1301-h/1301-h.htm>.
4. Churchill, G. The Prophecy of Famine. A Scots Pastoral. The Second Edition, London. G. Kearsly. 1796.
5. Coleridge, S. T. The Poetical Works of S. T. Coleridge. In three Volumes. Volume III. London, William Pickering, 1829.

1 Coleridge, S. T. The Poetical Works of S. T. Coleridge. In three Volumes. Volume III. London, William Pickering, 1829, p. 257.

² Quillar Couch, Arthur Thomas, Sir. The Oxford Book of English Verse. Oxford: Clarendon, 1919, p. 1020.

³ Byron G. G., The Poems. Raduga Publishers. Moscow, 1979 , p. 156.

⁴ Wordsworth W. The Complete Poetical Works. London: Macmillan and Co., 1888, p. 530.

6. Mémoires de Madame Campan, première femme de chambre de Marie-Antoinette, Le Temps retrouvé, Mercure de France, Paris, 1988.
7. Quillar Couch, Arthur Thomas, Sir. The Oxford Book of English Verse. Oxford: Clarendon, 1919.
8. Shakespeare, Henry IV., act ii. sc. 4. <http://shakespeare.mit.edu/1henryiv/1henryiv.2.4.html>.
9. The New Monthly Magazine and Literary Journal, Part One, Original Papers, London, Henry Colburn and Richard Bentley, 1830.
10. Wordsworth W. The Complete Poetical Works. London: Macmillan and Co., 1888.

Տնտեսություն հեղինակի մասին

Տաթևիկ Մովսիսյան – ԵՊՀ անգլիական բանասիրության ամբիոնի ասպիրանտ

E- Mail: movsisyantatevik@yahoo.com

Հոդվածը տպագրության է նրաշխավորել խմբագրական կոլեգիայի անդամ, մ.գ.թ.Է.Ա.Հայրապետյանը: